

Al-Xorazmiy Urganch davlat Universiteti
Chet tillari fakulteti ingliz tili yo'nalishi
101-guruh talabasi Husinova Shahodatning

Tilshunoslikka kirish fanidan

Referati

Mavzu: Yozuv va uning turlari

Bajardi:

Sh.Husinova

Qabul qildi:

G.E.Abdullayeva

Reja:

- Yozuvning paydo bo'lishi va o'zbek yozuvlari tarixi
- Yozuv turlari
- Grafika
- Yozuvning maxsus turlari

Yozuvning paydo bo'lishi va o'zbek yozuvlari tarixi

Yozuvning paydo bo'lishi – kishilik jamiyati yaratgan eng yirik mandaniy kashfiyot hisoblanadi. Insoniyatning qo'lga kiritgan eng yirik davrga xos madaniy obidalar yig'indisi, fikriy natijalarning hozirgi davrga yetib kelishida yozuvning roli kattadir. Agar yozuv bo'lmaganda, qadimgi ajdodlarimizdan qolgan meros, ular yaratgan ijodiy yodgorliklar bizgacha yetib kelmagan bo'lar edi. Yozuvning yaratilishi, unung takomillashtirilishi, jamiyat taraqqiyoti, eng muhimi adabiy tilning rivojlanishini tezlashtirish. Til dastlabki qarashda barqaror, o'zgarmas fonetik leksik va grammatik sistemami tashkil etadi. Masalan, bizga fikr almashish quroli bo'lib xizmat qilayotgan o'zbek tili, bobolarimizga ham, otalarimizga ham birday xizmat qilib kelgan. Bobo va nabira o'zaro gaplashayotganlarida na birinchi va na keyingi "avlod til nuqtai nazaridan xech qanday qiyinchilik sezmaydi. Ular doimo bir-birlarini tushunishadi Lekin shu bilan birga, til qotib qolgan narsa emas. Tilga chuqurroq

yondashilsa, bunga ishonch hosil qilinadi. Til har kun, har daqiqa o'zgaruvchan xodisadir Tildagi sodir bo'layotgan o'zgarishlar shunday sekinlik bilan bo'ladiki, buni bir avlodning yashash davrida ajratib olish va uni qayd qilish odatda amri maxoldir. Uch-to'rt avloddan keyin esa, tilning leksik, grammatik qatlamlaridagi siljishlar ko'zga tashlana boshlandi. Bunday siljishlarni biz bir narsa tufayli u xam bo'lsa yozuv orqali bilib olishimiz mumkin (gap yozuv paydo bo'lgandan so'nggi davr xaqida boradi). Agar yozuv bo'lmasa, til evolyustiyasi to'grisida bizda hech qanday tasavvur bo'lmasligi mumkin edi. Faqat yozuv borligi uchungina, biz tilning tarixiy taraqqiyotini kuzatish sharafiga muyassar bo'lamiz: bu rivojlanishni qayd qilamiz, oldingi avlodlarimiz tilini o'rganib, uni xozirgi davrdagi til bilan qiyoslaymiz. Tilning rivojlanish yo'lini o'rganamiz, tilga kirib kelayotgan yangiliklarni va ularning sababini aniqlaymiz. O'qish va yozuv hozirgi vaqtda shunchalik odat tusiga kirib qolganki, go'yo ular bir umr til bilan birga bog'liq bo'lgandek ko'rinadi. Aslida yozuvning paydo bo'lganiga ko'p davr bo'lgani yo'q Ba'zi tillarning hanuzgacha yozuvi yo'q. Amerika qit'asi maxalliy axolisining ko'pchilik tillarini bunga misol tariqasida ko'rsatish mumkin. Inqlobgacha Rossiyada yashovchi kam sonli millatlarning o'z yozuvlari yo'q edi. Ularning yozuviga asrimizning 20—30- yillarida asos solindi.

Yozuvning paydo bo'lishi juda katta ahamiyatga ega bo'ldi, u tilning taraqqiyotiga ijobiy xissa qo'shdi. Yozuv voqea va xodisalarni abadiylashtirish hamda voqea va xodisalarni (axborotni) uzoq, masofaga yetkazish imkonini beradi.

O'zbek yozuvlari tarixidan

Markaziy Osiyodagi xalqlar, shu jumladan, o'zbek xalqi behad ko'hna yozuv madaniyatiga ega. Ular qadimda turli yozuvlardan foydalanib kelganlar. Bu o'rinda so'g'd, O'rxun-Yenisev (runik), uyg'ur, arab yozuvlarini esga olish kifoya. Har biri o'ziga xos bu yozuvlar

muayyan darajada oromiy yozuvi bilan bog'liq.

Turkiy tillarga oid eng qadimiy yozma matnlar eramizning beshinchi asriga tegishlidir. V—X asrlarda turkiy xalqlar orasida O'rxun yozuvi (boshqa nomlari - turkiy runik yozuv, dulbarchin) keng tarqalgan edi. O'rxun yozuvi turkiy tillarning xususiyatlariga juda mos edi. Bu yozuv

yodgorliklari rang-barang bo'lgan, lekin ulardan bizgacha, asosan, qabr toshlariga yozilgan bitiklarga yetib kelgan, chunki toshlar davr sinovlariga chidamlidir.

Bu xat turkiy, jumladan, o'zbek xalqi XX asrgacha qo'llab kelgan yozuvlar ichida eng qulayi bo'lgan. XI asrdan keyin o'rxun yozuvi tamoman iste'moldan chiqdi.

O'rxun yozuvi bilan deyarli bir davrda o'zbek xalqining ajdodlari uyg'ur yozuvidan ham foydalanganlar. Uyg'ur yozuvi so'g'd yozuvi asosida shakllangan bo'lib, u vatanimizda, XV asrgacha iste'molda bo'lgan. Mashhur "Qutadg'u_bilik" dostonining bir nusxasi, "Hibatul haqoyiq"ning bir necha nusxasi, Xorazmiy "Muhabbatnoma"sining bir nusxasi, hatto XV asrda ko'chirilib bir to'plamga kiritilgan Lutfiyning bir necha g'azallari uyg'ur yozuvida yozilgan.

Arab alifbosiga asoslangan eski o'zbek yozuvi esa VIII asrdan boshlab qo'llanila boshlanadi. Deyarli 800 yil mobaynida bu yozuv uyg'ur yozuvi bilan yonma-yon ishlatilib kelindi. Ammo XVI asrdan, ya'ni shayboniylar hukmronligi davridan uyg'ur yozuvi iste'moldan chiqib ketdi. Arab yozuvida bizning eng nodir yozma yodgorliklarimiz, ming yillik tariximiz bitilgan bo'lsa-da, bu yozuv o'zbek tili fonetikasi va tabiatiga mos kelmas edi.

Shuning uchun jadidlar XX asrning boshlaridayoq eski o'zbek yozuvini isloh qilish, uni o'zbek tiliga moslashtirish uchun harakat qildilar.

1921-yildan boshlab lotin alifbosi asosidagi o'zbek yozuviga o'tish harakati boshlandi. (Bu sohadagi harakatlar bilan chuqurroq tanishmoqchi boisangiz Y. Abdullayevning "Hamrohim" (Toshkent, "O'qituvchi", 1997) kitobini o'qing.)

1929- yildan boshlab o'zbek xalqi lotin alifbosiga asoslangan yozuvdan foydalana boshladi. Lotin alifbosi asosidagi ilk o'zbek yozuvi o'zbek adabiy tili me'yorlari aniq belgilanmagan davrda qabul qilingan edi va unda ayrim noqulayliklar bor edi. Oradan ko'p o'tmay, sobiq sho'ro tuzumida millatlarni tenglashtirish, millatlararo farqlarni yo'qotish harakati boshlandi, rus tilining, ta'siri kuchaydi. Natijada, 1940- yildan boshlab o'zbek xalqi kirill (rus) alifbosi asosidagi yozuvga o'tdi.

Kirill alifbosining o'zbek tili xususiyatlarini ifodalash uchun qulay emasligi haqida mutaxassislar uzoq vaqt munozara qildilar, imloni takomillashtirish, hatto kirill alifbosidan voz kechish haqidagi fikrlarni ilgari surdilar. o'zbekistonning mustaqilligi, uning jahonga yuz

tutayotganligi ilg'or kommunikatsiya tizimiga jadal kirishini taqozo etmoqda. Jahondagi ilg'or texnologiya va fan yutuqlaridan samarali foydalana olish mamlakatimiz uchun muhimdir. Hozir dunyoda eng keng tarqalgan yozuv Lotin yozuvidir, bu yozuvdan dunyo aholisining 30% i foydalanadi. Ana shulardan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi 1993- yilning 2- sentabrida "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida"gi Qonunni qabul qildi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi 1995- yil 6- mayda bu qonunga ayrim o'zgarishlar kiritish haqida qaror qabul qildi. Bu hujjatlarga binoan yangi alifboga o'tish bosqichma-bosqich, ya'ni 1996- yil 1- sentabrdan boshlab 2005- yil 1-sentabrga qadar amalga oshiriladi, deb ko'rsatilgan. Ushbu alifbo 26 harf va 3 ta harflar birikmasidan iborat.

Nutq tovushlari nutqning eng kichik, bo'linmas qismidir. Nutq tovushlarining yozuvdagi shakli harf deb ataladi. Nutq tovushlarini talaffuz qilamiz va eshitamiz. Harflarni esa ko'ramiz, yozamiz va o'qiymiz. Ma'lum tartibda joylashgan harflar qatori alifbo (yoki alfavit) deyiladi. Lug'atlarda, turli ro'yxatlarda so'zlar alifbo tartibida joylashtiriladi. Masalan, barcha lug'atlardagi so'zlar, saylovchilar ro'yxati, kutubxona kartotekasidagi mualliflarning familiyalari, kitoblarning nomlari alifbo tartibida joylashtirilgan bo'ladi. Shu sababli alifboni yoddan bilishimiz zarur.

Inson nutqi ikki xil ko'rinishga ega bo'ladi: og'zaki va yozma. Yozma nutq og'zaki nutqni maxsus belgilar sistemasi yordamida ifodalash demakdir. Og'zaki nutqda biz tovushlardan, yozma nutqda esa harflardan foydalanamiz. Yozma nutq yozuvning kelib chiqishi va uning tarixi bilan chambarchas bog'liqdir. Dastlab nutq faqat og'zaki shaklda bo'lgan. Kishilik jamiyati taraqqiyotining ma'lum davrida hayotiy zaruriyat natijasida asta-sekin yozuv yaratilgan. Boshqa xalqlar qatori o'zbek xalqi

ham kechmishda bir qancha yozuv turlaridan foydalangan. Avesto, o'rxun-enasoy, so'g'd, xorazm, uyg'ur yozuvlari shular jumlasidandir.

Tarixchilarning aniqlashicha, yozuv dastlab Mesopotomiya degan joyda paydo bo'lgan va bu yozuv tarixga mixxat nomi bilan kirgan. Er. avv. V-IV asrlarda O'rta Osiyoning Eronga yaqin hududlarida rasmiy yozuv sifatida mixxat ishlatilar edi. Hozirgi eramizdan boshlab taxminan VI asrgacha so'g'd yozuvi ishlatilgan. V-VIII asrlar davomida turkiy xalqlar O'rxun-Enasoy yozuvidan foydalanishgan. Qadimgi turkiy yozuv yodgorliklari dastlab Janubiy Sibirning Enasoy daryosi havzalarida va Mo'g'ulistonning O'rxun vodiysida topilgan. Shunga nisbatan qadimgi turkiy yozuv O'rxun-Enasoy obidalarining yozuvi deb ham yuritiladi. 1893-yili daniyalik olim N.Tomsen va rus olimi V.V.Radlov qadimgi turkiy yozuvni o'qishga muvaffaq bo'ldilar. O'rxun-enasoy yozuvlari Rim yozuvlariga o'xshab ketganligi uchun run (runik) yozuvlari yoki dulbarchin deb ham yuritiladi.

O'rta Osiyoning bizga ma'lum bo'lgan eng qadimgi mahalliy xalqi sak va massaget urug'lari bo'lib, ularning ham o'z yozuvlari mavjud edi. Ana shu yozuvdan qadimiy xorazmiy va so'g'd yozuvlari yaratilgan. 1970-yillargacha turkiy yozuv eramizning VI-VII asrlarida shakllangan degan fikr yetakchi edi. Keyingi topilmalar turkiy yozuvning ildizlarini ikki yarim ming yillik o'tmishdan izlamoq kerak, degan xulosani chiqarishga asos bo'ldi. 1988-yilda Andijon viloyatining Marhamat tumanidagi Lo'mbitepa yodgorligidan ko'za topildi. Uning bandi sirtiga qadimiy turkiy bitik o'yib tushirilgan edi. Bu bitik VII-VIII asrlarga oid turkiy obidalardan yosh jihatidan qariyb I-II asrcha qadimiyroqdir.

VI-VII asrlardan to XV asrlargacha turkiylar va mo'g'ullar uyg'ur yozuvidan foydalanishgan. Bu yozuvda bitilgan yodgorliklarning eng qadimgisi Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarining Vena

kutubxonasidagi nusxasidir. Ahmad Yugnakiyning “Hibat ul-haqoyiq” (“Haqiqatlar armug‘oni”), Xorazmiyning “Muhabbatnoma”, Lutfiy va boshqa shoirlarning ayrim she‘rlari uyg‘ur yozuvida yozilgan. Uyg‘ur yozuvi X-XV asrlarda mavjud bo‘lib, arab yozuvi bilan ma’lum davrgacha baravar ishlatilgan.

720-yildan arab yozuvi tarqala boshlagan. Arab yozuvida bitilgan eng qadimgi turkiy yodgorliklar XI asrga taalluqlidir. Bular Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarining Namangan va Qohira nusxalaridir. Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit-turk” asari ham arab yozuvida yozilgan. Xalqlarimiz taxminan 1200 yildan ko‘proq vaqt davomida arab alifbosidan foydalanganlar.

1929-yildan lotin alifbosi asosidagi yangi yozuvga o‘tilgan edi. 1940-

	Египетские				Арабские	Фонетические	Средние	Поздние	Греческие	Латинские
	Иероглифы	Иероглифы	Демонстративные	Демонстративные						
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
11	11	11	11	11	11	11	11	11	11	11
12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
13	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13
14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14
15	15	15	15	15	15	15	15	15	15	15
16	16	16	16	16	16	16	16	16	16	16
17	17	17	17	17	17	17	17	17	17	17
18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18
19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19
20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21
22	22	22	22	22	22	22	22	22	22	22
23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23
24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24
25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25
26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26
27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27
28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28
29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31
32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33
34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34
35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35
36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36
37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37
38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38
39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39
40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40
41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41
42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43
44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44
45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45
46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46
47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47
48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48
49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49
50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50
51	51	51	51	51	51	51	51	51	51	51
52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52
53	53	53	53	53	53	53	53	53	53	53
54	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54
55	55	55	55	55	55	55	55	55	55	55
56	56	56	56	56	56	56	56	56	56	56
57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57
58	58	58	58	58	58	58	58	58	58	58
59	59	59	59	59	59	59	59	59	59	59
60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
61	61	61	61	61	61	61	61	61	61	61
62	62	62	62	62	62	62	62	62	62	62
63	63	63	63	63	63	63	63	63	63	63
64	64	64	64	64	64	64	64	64	64	64
65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
66	66	66	66	66	66	66	66	66	66	66
67	67	67	67	67	67	67	67	67	67	67
68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68
69	69	69	69	69	69	69	69	69	69	69
70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70
71	71	71	71	71	71	71	71	71	71	71
72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72
73	73	73	73	73	73	73	73	73	73	73
74	74	74	74	74	74	74	74	74	74	74
75	75	75	75	75	75	75	75	75	75	75
76	76	76	76	76	76	76	76	76	76	76
77	77	77	77	77	77	77	77	77	77	77
78	78	78	78	78	78	78	78	78	78	78
79	79	79	79	79	79	79	79	79	79	79
80	80	80	80	80	80	80	80	80	80	80
81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81
82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82
83	83	83	83	83	83	83	83	83	83	83
84	84	84	84	84	84	84	84	84	84	84
85	85	85	85	85	85	85	85	85	85	85
86	86	86	86	86	86	86	86	86	86	86
87	87	87	87	87	87	87	87	87	87	87
88	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88
89	89	89	89	89	89	89	89	89	89	89
90	90	90	90	90	90	90	90	90	90	90
91	91	91	91	91	91	91	91	91	91	91
92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92
93	93	93	93	93	93	93	93	93	93	93
94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94
95	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95
96	96	96	96	96	96	96	96	96	96	96
97	97	97	97	97	97	97	97	97	97	97
98	98	98	98	98	98	98	98	98	98	98
99	99	99	99	99	99	99	99	99	99	99
100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

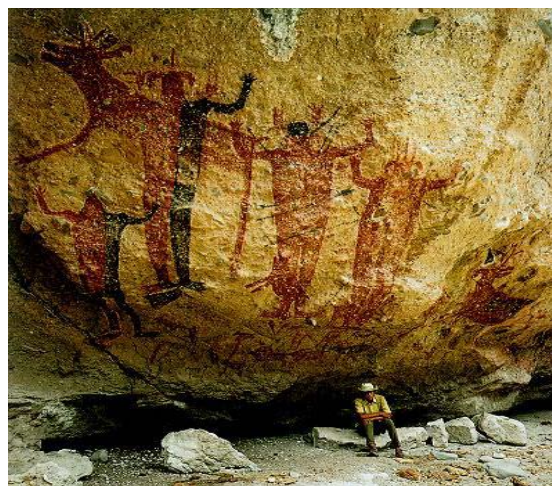
yildan boshlab esa rus (kirill) grafikasi asosidagi yangi o‘zbek alifbosiga o‘tildi. Bizning davrimizda jahondagi xalqlar 220 xil yozuvdan foydalanadilar. Shu yozuvlardan keng tarqalgani lotin yozuvi bo‘lib, jahon xalqlarining 30 foizdan ziyodi shu yozuvni qo‘llaydilar. O‘zbekiston respublikasi Oliy Kengashining XIII sessiyasi (1993-yil 2-3-sentabr)da

bo‘lib o‘tgan yig‘ilishida o‘zbek yozuvini lotin alifbosiga o‘tkazish to‘g‘risida Qonun qabul qilindi. 1995-yil 6-mayda Oliy Majlis sessiyasida bu alifboga ayrim o‘zgarishlar kiritildi va bu yozuvga to‘liq o‘tish muddati 2005-yil sentabr oyi deb belgilandi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi qarori bilan “O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari” tasdiqlandi. 2004-yilda chiqarilgan qonunga ko‘ra

esa lotin yozuviga to'liq o'tish muddati 2010-yil sentabriga qadar cho'zildi.

Yozuv turlari

- *Piktografiya yozuv*
- *Logografik yozuv*
- *Iyeroglifik yozuv*
- *Ideagrafik yozuv*
- *Mixsimon yozuv*
- *Fonografik yozuv*

Ko'pchilik olimlarning fikricha, har qanday yozuvning asosida musavvirlik yotadi. Atrof-tevarakdagi narsalarni suratda aks ettirish xamma xalqlarga xosdir. Shuning uchun xozirgi zamon yozuvi bo'lmagan paytda odamlar ba'zi xodisa va voqealarni uzoq, masofaga etkazish niyatida yoki zamonda abadiylashtirishni, jonli va jonsiz narsalarning rasmini chizish yo'li bilan amalga oshirishgan. Bunday yozuv **piktografik yozuv** deb nom olgan. Bu atama ikki so'zdan iborat bo'lib birinchi yarim lotincha **pictus (chizilgan)** va ikkinchi yarmi grekcha **grapho yozaman** degan ma'nolarni anglatadi. Bu yozuvning birliklarini

piktogrammalar deb atashadi. AQSH ning taniqli olimi L. Blumfild bu yozuvga misol tariqasida quyidagilarni keltiradi: Amerikaning mahalliy odjibva qabilasining bir

a'zosida daraxtning uzun po'stlogi bo'lgan. Po'stloqda bir qancha shakllar chizilgan bo'lib (tulki, boyo'g'li va boshqalar), u aytiladigan muqaddas qo'shiq tartibini ko'rsatar edi. Yana bir misol: mandan qabilasining bir a'zosi savdogarga ikki bir-birini kesib o'tgan chiziq va bu kesmalarning bir tomoniga bir miltiq bilan qunduz va uning o'ttizta parallel chiziqchalarni, ikkinchi tomonda esa, savsar, suvsar va qo'tosning surati chizilgan maktubni yuborgan. Bu xatning ma'nosi quyidagicha bo'lgan: «Men savsar, suvsar va qo'tos mo'ynalarini bir miltiq va o'ttizta kunduzning terisiga almashtirishga roziman».

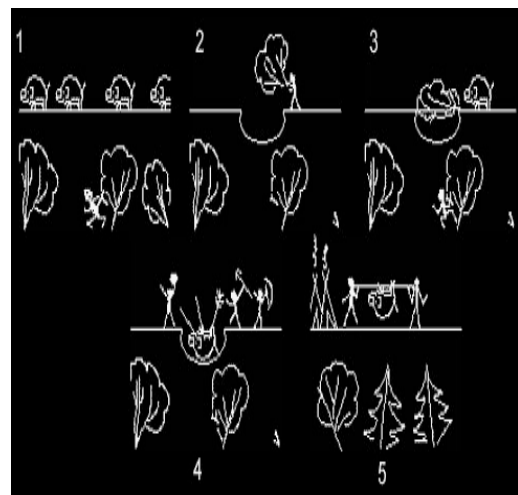
Yozuvning bu turi mukammal bo'lmay, u birinchidan. rasmlar orasidagi munosabatlarni, ularning tartibini ko'sata olmaydi va buning natijasida bir maktubni bir necha xil o'qishga, talqin qilishga yo'l qo'yadi.

Ikkinchidan, mavhum tushunchalarni aks ettirish imkoni yo'q, darajadadir.

Logografik, iyeroglifik va mixsimon yozuv

Tushunchalar mavhum tafakkurning rivojlanishi natijasida piktografik yozuv aqa-sekin mukammallashib bordi va natijada ideografik (grekcha **idea** tushuncha **grapho** yozaman degan so'zlardan tashkil topgan)yozuv paydo bo'ldi.

Ba'zi olimlar yozuvning bu turini **logografik** (grek-

cha **logo** so'z va **grapho** yozaman degan so'zlardan tashkil topgan) yozuv deb atashadi, chunki bunday yozuvda undagi simvollar faqat bizni urab turgan muxitdagi narsalarni aks ettirmay, tildagi so'zlarni ham aks ettiradi. Tildagi har bir so'z o'z simvoliga ega bo'ladi.

Ideografik (logografik) yozuving birligini. „ideogramma (logogramma) deb yuritishadi. Masalan: **ko'l tez kunda qurib koldi**, deyigan bo'lsak, bu gapda tashqi dunyodagi bir predmet to'g'risida gap borayotir. Ideografiya nuqayi nazaridan bu yerda bir simvol bor, lekin gap besh simvoldan tashkil topgan. Ma'lumki, tildagi hamma so'zlar tashqi dunyodagi narsalarga mos kelmaydi.

Logogrammaning piktogrammadan farqi shundaki, piktogramma bevosita predmetni aks ettiradi, logogramma esa, so'zning ma'nosini izoxlaydi. Demak logogramma bevosita predmet shakli bo'lmay, u so'z ma'nosini aks ettiruvchi shartli belgidir.

Bu yozuvdagi qiyinchiliklardan biri, ma'nosini shakllar bilan aks ettirish qiyin bo'lgan logogrammalarni ishlab chiqishdir. Qadimgi arablar «yuz ming» sonini itbaliqning shakli orqali izohlashgan. Xitoyliklar esa, «yaxshi» so'zini ayol kishi bilan bola simvoli orqali ko'rsatishgan.

Logografik yozuvning piktografik yozuvdan avzalligi q uyidagilardan iborat:

a)logografik yozuv habar qilinishi kerak bo'lgan tekstni ancha mufasssal ask ettira oladi;

b) piktografik yozuvda so'z tartibi, so'z formalari

noanik bo'lsa, logografik yozuvda bu masalalar umuman hal qilingan;

v)piktografik yozuv sub'ektivlikka, ixtiyoriylikka yo'l ko'ysa, logografik yozuv barqaror logogrammalardan tashkil topgan.

Logografik yozuvning biroz mukammallashgan formasi **iyeroglifik yozuv** deb nom olgan. Iyeroglif so'zi grekcha **hyeroglyphoi** so'zidan olingan bo'lib, u «mukaddas yozuv» demakdir. Iyerogliflarda oz bo'lsa xam, ifodalanuvchi narsa bilan bog'langan biror xususiyat saklanib turadi. Bu yozuv qadimgi Arabistonga , xozirgi Xitoyga xosdir. Agar logografik yozuvda ba'zi mavhum tushunchalarni ifodalash qiyin bo'lgan bo'lsa , endi bu masala iyeroglifik yozuvda uzil-kesil hal etildi. Bu yozuvda alfavit tushunchasi xam paydo bo'la boshladi. Chunki iyeroglifik yozuv asosida yozilgan tekstni o'qish uchun bir qancha mavxum tushunchalarni anglatuvchi belgilarni va kup miqdorda ierogliflarni bilishga tug'ri keladi.

Ma'lum shakllar ma'lum narsalargya bog'lanib qolgandan

Шестидесятеричная система широко применялась в астрономических расчётах вплоть до эпохи Возрождения. Именно ею пользовался во II в. греческий математик и астроном Клавдий Птолемей при составлении таблицы синусов, древнейшей из дошедших до нас.

keyin, ular yozuv shakllari deb ataladi. Yozuv shakllari barqaror va doimiy shakl bo'lib, u xamma vaqt kishilar tomonidan bir xil qabul qilinadi va ma'lum sharoitlarda boshqalarga

tegishli ma'lumotlarni yetkazish maqsadida qo'llaniladi. Kishilar bu shakllarni yaxshi o'zlashtirib olganlaridan so'ng bu shakllar bilan ular ifodalayotgan narsalar orasidagi o'xshashlik katta ahamiyatga ega bo'lmay qoladi. Tez yozish va ko'proq ma'lumot yetkazish maqsadida odamlar shakllarning ba'zi ikkinchi darajali elementlarini tushurib qoldiradilar va natijada bu shakllar bilan ular ifodalayotgan narsalar orasidagi o'xshashlik kamayib, oxir natijada u yo'q bo'lib ketishi mumkin. Bunday o'zgarishlar yozuvni qanday materialga yozilayotganiga va qanday yozuv quroli ishlatilayotganiga ham bog'liq bo'lishi mumkin. Qadimgi Mesopotamiyada qo'llanilgan mixxat ana shunday o'zgarishlarni o'z boshidan kechirgan logografik yozuvning bir kurnnishidir. Bu shakllar turli kombinatsiyadagi uzun va qisqa mixsimon chiziqlardan tashkil topgan bo'lib, ularning asosida piktogrammalar va logogrammalar yotgan bo'lishi aniqdir. Mazkur yozuvlarning shu darajada o'zgarib ketishiga sabab, ularning loyga yozilgan bo'lishidir.

Yuqorida keltirilgan yozuvlarning hamma turi uqish va uqitish ishlarini ancha mushkallashtiradi. Yozuvni ommaviylashtirish uchun, uni albatta osonlashtirish, soddalashtirish kerak edi. Bunday zaruriyatning tug'ilishiga yana boishqa ob'ektiv sabablar ham bor edi: savdo-sotiqning rivojlanishi va davlatlarning barpo bo'lishi ham yuqorida zikr etilgan jarayonni tezlashtirishga sabab bo'ldi. Yozuvning soddalashish jarayoni bir necha yo'llar bilan amalga osha

1. Leksik elementlarning sonini yangi shakllar bilan ko'paytirish o'rniga, yangi tushunchalarni mavjud logogrammlar yoki ierogliflar kombinatsiyasi orqali ifodalashdir. Bu yo'l bilan xitoy yozuvi rivojlana boshladi. Masalan, «ko'z yoshi»ni ifodalash uchun «ko'z» va «suv»ning kombinatsiyasidan, «asirlik»ni ko'rsatish uchun «oyoq» va «doira» yoki «aylana» kombinatsiyasidan foydalanish kerak

edi. Logografik alfavitni bu yo'l bilan soddalashtirish va qisqartirish unumsiz edi.

2. Logografik yozuvni soddalashtirishning ikkinchi yo'li — so'zlarning grammatik formalariga taalluqliligidir. Masalan, logogrammalarni o'zak sifatida qoldirib, grammatik ma'nolar uchun yangi logogrammalarni o'zak logogrammalar ma'nosiga qarab qo'shish. Bunday usul tilning grammatikasi uchun birmuncha siljish bo'lsa ham, tildagi leksik birliklarni, ya'ni so'zlarning sonini qisqartirishga xizmat qilmas edi.

3. Yozuvni soddalashtirishning eng unumli va progressiv usuli fonografik yozuvga o'tish edi. Bu so'z grekcha bo'lib, u **phone** tovush **grapho** yozaman degan ma'nolarni anglatadi. Shunday qilib, fonografik yozuv tilni faqat grammatik tuzilishini ifodalamay, balki uning fonetik tuzilishini, ya'ni so'zning tovush tarkibini ham aks ettirar edi.

Fonografik yozuv

Fonografik yozuv bir turli bo'lmay, u ham ko'p ko'rinishlarga ega. Shulardan biri — sillabik yoki bo'g'in yozuvidir. Bu yozuv qo'shma so'zlarni mayda qismlarga bo'lish yo'li bilan paydo bo'ldi. Bu mayda qismlar hozirgi vaqtdagi bo'g'inlarga to'g'ri keladi. Shunday qilib, ierogliflar bo'ginlarni ifodalaydigan bo'ldi. U yoki bu so'zni yozish lozim bo'lsa, ana shu bo'ginlarni bir-biriga qo'shish usuli bilan tuzishar edi. Bu yozuvga qadimgi hind yozuvi *devanagari* yaxshi misol bo'la oladi. Bu yozuvdagi har bir ishora undosh tovushlarning a unlisi bilan qo'shib talaffuz qilinishini nazarda tutadi, ya'ni pa, ba, da, ga, sha va shu tartibda. Agar boshqa unlini talaffuz qilish

zarur bo'lsa, unda yo harflarning ustiga, yoki tagiga ma'lum belgilar ko'qilardi.

Qadimgi Mesopotamiyaliklarning mixxati xam shunday bo'g'inlarga ega edi: ma, mi, mu, muk, ., pat shu tartibda. Bu birliklar logogramma sifatida qo'llanishi bilan bir qatorda, yangi so'zlarni yasashda ham ishtirok qiladilar. Yangi so'zlarni yasashda ana shu logogrammalardan qaysi biri turri kelsa, shularning kombinatsiyasidan foydalanilar edi. Shunday qilib, logografik yozuv birliklari asta-sekin fonografiya va-zifasini bajara boshladi. Boshqacha qilib aytganda, bo'g'inlar tovushlarning vazifasini o'tay boshladi. Bo'g'inlarning soni turli tillarda turlicha edi. Masalan, Kipr orolidagi kadimgi greklar taxminan 65 ta sillabariydan (bo'g'in birligidan) foydalanishgan. Gvineya orolidagi vaylar 226 sillabariydan foydalanishgan.

“Avesto” yozuvi

Ma'lumki, zardushtiylik dining muqaddas kitobi “Avesto” dir. Uning Vatani Xorazm ekanligi tarixiy manbalarda tasdiqlangan.

Bu memuar asar Eron Ozarbayjon , ayniqsa, Xorazmning tarixi , madaniyati , ijtimoiy hayoti , tili , yozuvi bo'yicha qimmatli ma'lumotlarni berishi mumkin Eng muhim , eramizdan avvalgi davrlardayoq, Xorazmda san'nat , madaniyat jumladan, tilning taraqqiy topganidan dalolat beradi. Ma'lumki, alifboli yozuv yozuvning taraqqiy etgan shakli bo'lib u mil.avv mimg yil ilgari Nil daryosi vodiysiga bostirib kirgan giksos qabilalari tomonidan finikiyada yaratilgan . Finikiya yozuvi asosida sharqda oromiy yozuvi , suriya yozuvi shakllangan .

Oromiy yozuvi bir qancha yozuvlar , jumladan , arab , xorazm yozuvlarini shakllanishida muhim rol o'ynagan . Milodiy I-IV asrlarga kelib , avesto tili va yozuvi o'lik tilga aylandi . Lekin , hozirgacha avesto tili va yozuvi o'z izlarini qoldirgan. Masalan: **bratar (birodar), band (bog'lab qo'yish), zar (oltin) , framan (farmon).**

Xorazmiy yozuvi

Markaziy Osiyo o'lkasi insoniyat yozuv madaniyatining qadimgi o'choqlaridan biri sanaladi. Turon zaminida yozuvidan foydalanish davri 2700 yilga borib taqaladi.

Avlodlarimiz so'g'd , xorazmiy , parfiyoniy , baqtariy, manaviy, suryoniy, braxmiy, uyg'ur- turkey, avesto , paxlaviy va boshqa yozuvlardan foydalanganlar.

So'g'd yozuvi namunalari mil.avv II , milodiy VIII asr o'rtalariga mansub bo'lib , unda buyumlarga ko'plab bitiglar bitilgan. Ular bizgacha yetib kelgan.

Keyingi yillarda Xorazmiy yozuvi va tili haqida ko'p yozilmoqda . Xorazmiy yozuvi oromiy yozuviga asoslangan bo'lib, u Xorazmda yashagan ajdodlarimizning ijtimoiy turmushi , madaniyati , adabiy- badiiy tafakkuri haqida ko'pgina ma'lumotlarni beradi.

Xorazm yozuvi namunalari Katda Oybo'yirqal'a shahri xarobalarida , Qo'yqirilganqal'a dan topilgan.

Arxeologik ma'lumotlarga qaraganda , bu yozuv mil.avv V-IX asrlarga tegishlidir.

Akademik S.P.Tolstov ning ta'kidlashicha , xorazmiy yozuvi faqat Xorazmdagina emas , balki yangi Markaziy Osiyodan topilgan yozuvlar ichida eng qadimgisi hisoblanadi.

Baqtriya yozuvi

Bu O'zbekiston janubida (Surxon vohasi) va unga chegaradosh Tojikiston , Shimoliy Avfg'oniston yerlarida joylashgan tarixiy madaniy viloyat aholisning tili va yozuvidir. Baqtriya yozuvi ikki xil –oromiy va qadimgi yunon alifbosi asosida rivojlangan va takomillashgan .

Baqtriya yozuvi va tili hali unchalik o'rganilmagan . bizgacha bu yozuvdan yuzdan ortiq so'z yetib kelgan .

Baqtriya yozuvi yodgorliklari asosan milodning birinchi asrlariga tegishlidir.

Lotin yozuvi

Tarixiy –madaniy yodgorliklarning bergan ma'lumotlariga qaraganda , lotin alfaviti eramizdan oldingi VII –V asrlarda Finikiya va Etrus alfavitlari zaminida paydo bo'ldi. Lotin so'zi Tibra daryosining quyi old oqimida yashagan Latsiya qabilasing nomi bilan bog'liq . Bu qabila o'sha vaqtda lotinlar , ularning tili esa lotin tili deb atalgan . Qadimgi Rim imperiyasi davrida lotin tili O'rta yer dengizi atrofidagi barcha mamlakatlarga tarqalgan. Yevropaning shimoli –sharqiga , Shimoliy Afrika, Kichik Osiyo , Buyuk Britaniya, Fransiya , ispaniya , Norvegiya , Ruminiya, Germaniya , Moldaviya , Polsha va boshqalar.

Bu davrlarda lotin tili va yozuvi xalqaro madaniy , ilmiy , siyosiy aloqalarning asosiy vositachisi bo'lib qolgan edi. Shuning uchun ham barcha fanlar , ayniqsa, tibbiyotga oid

atamalarning ko'pchiligi lotin tiliga mansub , yozuvdagi ifodasi esa lotin grafikasiga asoslangan edi.

Milodiy V asrdan Rim imperiyasi qulay boshlagach , lotin tilidan bir qancha tillar - roman tillari , italyan tillari, fransuz , ispan , portugal, rumin , moldavan kabi tillar ajralib chiqadi.

Britaniya va g'arbiy Germaniyada lotin tili o'rnini german tillari , Panamada slavyan tillari egallaydi.

Hozirgi paytda dunyoda eng ko'p tarqalgan yozuv turi bu lotin yozuvidir.

GRAFIKA

Grafika atamasi grek tilidagi graphikos so'zidan olingan bo'lib **yozilgan, ifodalangan** degan ma'nolarni anglatadi. Bu harflarning yozilishi shakllarini va harf bilan tovush orasidagi munosabatni o'rgatadigan fandır. Shunday qilib, grafikani xarflarning yozilish shakli, turi, xususiyatlari, so'zdagi o'rin va shu munosabat bilan ular ifodalagan tovushlarning xususiyatlari qiziqtiradi. So'nggi yillarda ba'zi psixologlar ayrim shaxslarning harflarni yozish xususiyatiga qarab, bu shaxslarning harakterini aniklash yo'lida ancha ishlar qildilar.

Uzbek tilining alfavitidagi ba'zi tovushlar turli grafik formalarga ega. Masalan, T harfining bosma shakli bilan yozma shakllari orasida, ya'ni T bilan *T* va *t* orasida ancha farq bor. *B* harfining so'zdagi o'rniga qarab, har xil talaffuz qilamiz: so'zning boshida, yoki unli oldida *u b* talaffuz qilinadi, masalan, barobar, darboza va *h q* «Lekin ba'zida so'zning oxirida *p* deb talaffuz qilinadi: kelib ketdi, o'qib- chiqdi va boshqalar. Bu masalalarda ingliz, franquz tillari alohida o'rin

tutadi. U tillarda harf bilan talaffuz orasida juda katta farq yotadi.

Yozuvning maxsus turlari

Yuqorida keltirilgan yozuvlardan tashqari hozirgi vaqtlarda maxsus yozuvlardan foydalaniladi .

Stenografiya,transkripsiya- yozuvning ana shunday maxsus turiga kiradi Stenografiya. Bu so'z ikkita grek so'zidan tuzilgan bo'lib **stenos tor grapho yozaman** degan ma'noni anglatadi. Stenografiya maxsus tayyorgarlikni talab qiladigan va mutahasislar tomonidan ishlatiladigan yozuvdir. Uning yordamida og'zaki va yozma nutqni tez va to'liq qog'ozga tushurish mumkin. Uni harfli yozuvning boshqa bir turi desak ham bo'ladi.

Stenografik yozuvning o'z orfografik prinsplari mavjud. Bu prinsplar stenografik belgilarni to'g'ri, bir xil ma'noda ishlatilishlarini ta'minlaydi. Yozuvning bu turi og'zaki nutqni yozib olishni bir necha martaga qisqartirishi mumkin. Shu-ning uchun u yig'in va majlislarning protokollarini yozib olishda keng qo'llaniladi.

Transkripsiya. Transkripsiya so'zi lotin tilidagi transcription degan so'z asosida kelib chiqqan. Bu so'zning ma'nosi ko'chirib yozishdir. Bu stenografiya singari maxsus va sun'iy yozuv bo'lib, nutqdagi so'zlarning talaffuzini aniq ko'rsatish uchun qo'llaniladi. Uning ishlatilish doirasi juda tor. Agar orfografiya xamma uchun umumiy va birdan-bir yozuv deb hisoblansa, transkriptiya maxsus ehtiyojlar uchun ishlatiladi.

Ishlatilish maksadiga kura, transkription yozuv fonetik, fonematik, amaliy transkriptsiyaga ajratiladi. Fonetik transkriptsiya. Fonetik transkriptsiya talaffuzni aniq ifodalashga xizmat qiladi. Transkriptsiyaniig bu turi xorijiy tillar lug'atida keng qo'llaniladi. Orfografiyasi tarixiy va an'anaviy prinsplarga asoslangan tillarni talaffuzini aks ettirishda maxsus fonetik transkriptsiyaning roli ayniqsa kattadir.

Xozirgi vaqtda chet tilni o'qish va o'qitish ishlari-da amalda Xalkaro Fonetik Assotsatsiyaning latin tili grafikasi asosida tuzilgan transkriptsiyasi keng qullaniladi.

Transliteratsiya. Bu so'z ikkita latin so'zidan tashkil topgan bo'lib **trans** orqali **lit(era** harf ma'nolarini anglatadi. Shunday qilib transliteratsiya — bir tilning grafik belgilarini yoki harflarini ikkinchi tilning grafik belgilari yoki harflari bilan ifodalashdir.

Transliteratsiya odatda so'zlarni tarjima qilish kerak bo'lganda yoki tarjima qilishga extiyoj bo'lmaganda ishlatiladi. Ko'pincha atoqli otlar terminlar shu yo'l bilan ifodalanadi. Masalan: ingliz tilidagi astronaut [astre'na:t] deb talaffuz qilinsa ham, biz uni rus va o'zbek tillarida astranavt deb yozamiz .

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sodiqov A. S , Abduazizov .A “Umumiy Tilshunoslik.” T. 1979.
2. Sodiqov A. S , Abduazizov .A, Irisqulov .M ”Tilshunoslikka kirish”
Universitet va Pedagogika Institutlarining filologiya fakultetlari uchun
darslik .-T.:O’qituvchi, 1981
3. Tilshunoslik nazariyasi va metodologiyasi.Tuzuvchi : H. Dadaboyev. -
T. 2004.
4. Usmonov .S - Umumiy Tilshunoslik.” T., 1972.
5. Xolmanova Z. Tilshunoslikka kirish.-Toshkent, 2007.

Foydalanilgan internet saytlar

1. www.ta'lim.uz
2. [www.talant.spb.ruG`wald.html](http://www.talant.spb.ruG`wald.html)
3. www.school.edu.ru.
4. [www.inter – pedagogika. ru](http://www.inter-pedagogika.ru).
5. [www.obrozavaniye .ru](http://www.obrozavaniye.ru)
6. www.wings.ru
7. www.ppf.uni.udm.ru
8. www.search.re.uz - O`zbekistonning axborotlarni izlab topish tizimi.
9. www.Google.uz